

Egy „nem létező” jog jogintézményei

Monográfia a római kereskedelmi jogról

Földi András:
Kereskedelmi jogintézmények a római jogban.
 Akadémiai Kiadó, Budapest,
 1997. 278 dd.

A kötet a jelzett témában az első magyar nyelven megjelent monográfia, amely egy 1990-ben megvédett kandidátusi értekezésen alapul.

Egy ilyen monográfia megjelenését, a címet látva, örömmel üdvözölhetné mind a szakember, mind pedig az érdeklődő olvasó vagy egyetemi hallgató. Tettem ezt magam is (mint ókortörténész), de közlebből vizsgálva a kötetet, csalódásomnak vagyok kénytelen hangot adni. A kereskedelmi jog (*ius commercii*) és annak jogintézményei ugyanis különösen érdekes, sokszínű témakört jelentenek az ókori Rómában, nem csupán azért, mert ha valamiben igen, akkor a jogban különösen marandót alkottak a rómaiak. Miről is szól ez a munka? Azt várná az olvasó, hogy arról, amit a címben is jelzett, vagyis a kereskedelmi jogról, azonban rövidesen kiderül, hogy ennek létezését a szerző lényegében tagadja. Földi András a következőképpen összegzi célját: „Könyvem célja mindenekelőtt az, hogy elősegítse a modern jognak a római jog megismerése útján történő jobb, mélyebb megértését” (5. o.). Azt reméli továbbá, hogy adhat bizonyos elméleti-történeti alapokat a gazdasági szféra jogi szabályozásának fejlesztéséhez (6. o.). Véleményem szerint a kereskedelmi jog történeti fejlődésének teljes mellőzésével ez aligha lehetséges. A római jog kutatója sajátos területet választott témaként ebben a munkájában, ugyanis a római magánjog (*ius privatum*), amelybe beletartozik a kereskedelmi jog is, azon intézményeit veszi vizsgálat alá, amelyek meghatározott réte-

gekre (esetünkben a kereskedőkre!) vonatkoznak, ebben az értelemben rétegspecifikus megközelítésben, ahogyan ő fogalmaz.

A kötet öt fejezetre oszlik: 1. Alapvetés (13-29. o.), 2. társadalom- és dogmatörténeti alapok (külső történet) (29-64. o.), 3. a „fogyasztóvédelem” jogintézményei (64-187. o.) – ez a munka gerince, és láthatóan a szerző „kedvenc” témaköre –, 4. A vesztélyviselés és a pénzforgalom intézményei (187-239. o.), 5. Zárókövetkeztetések (239-246. o.). A munkát német nyelvű összefoglalás, rövidítésjegyzék és a szokásos mutatók zárják, amelyek jelentősen megkönnyítik használatát. Mellékesen jegyzem meg, hogy a német nyelvű összefoglaló címválasztása szerencsésebb volt, mint a magyaré, ugyanis jobban kifejezi, hogy miről is van szó, vagyis a kereskedők speciális magánjogáról (*Sonderprivatrecht der Kaufleute im antiken Rom*).

Tekintettel arra, hogy jómagam nem vagyok jogi szakember, megjegyzéscím sem jogi vonatkozásúak lesznek.¹ A téma feldolgozásánál mindenekelőtt éppen a történetiséget hiányolom, ugyanis ha valahol számít az adott történeti kor, a maga államformájával, intézményeivel stb., akkor éppen a jog az a terület, ahol nagyon is sokat. Kutatási módszereiről maga Földi András vallja be, hogy többfélét is alkalmazott (történeti, dogmatikai, rétegspecifikus stb.). A mikor melyik előnyösebb helyett, a kevesebb több lett volna! A kereskedelem szempontjából is nagyon lényeges a történeti háttér, különös tekintettel a római árutermelés kibontakozásának időszakára (Kr. e. 3-2. sz.). Ekkor lényeges változás következett be – éppen a kereskedelem vonatko-

¹ Ilyen vonatkozásban lásd: Szabó Béla: Monográfia a római kereskedelmi jogról. Jogtudományi Közlöny, 1998. 454-458.

zásában – a preklasszikus jogászok gondolkodásmódjában, a római uralkodó osztályon belül (a nobilitason belül a hagyományos arisztokrácia és a lovagrend között!) folyó harc eredményeképpen. A születési arisztokrácia ugyanis a civil jog merev formalitása mellett voksolt, míg a practori jogalkotás, amely a *bona fides*t jogintézménnyé emelte, és az idegenekkel való árucserét rendezte – és mint a lovagrendi üzletemberek, bankárok, kereskedők érdekeinek védelmezője – éppen a formamentes jogtudományt favorizálta, és azt a zavartalan kereskedelem bonyolítása elengedhetetlen feltételének tartotta. A XII táblás törvénygyűjtemény és a hozzárakott *interpretatio* anyagának clavulása éppen Cicero korában kulminál, amint ő maga mondja, hogy míg gyermekkorában a XII táblás törvényt még mindenkinek könyv nélkül kellett tudnia, addig felnőttkorában már senki nem tanulta, hanem általában a practori jogra hívatkoztak.²

Egy másik helyen újabb megerősítést nyer, hogy nem szabad a címben feltüntetett kérdés bemutatását várunk: „A jelen műnek éppen úgy nem volt célja egyfajta római kereskedelmi jog meglétének kimutatása, mint ahogyan az sem állt szándékomban, hogy bemutassam a római kereskedelem »jogi felépítményét«, ez ugyanis az általam vizsgálatnál sokkal tágabb kört ölel fel” (239. o.). Nem volt szerencsés a téma ilyen leszűkítése, ugyanis éppen ennek kifejtésének lett volna értelme!

Szó csik a kereskedők foglalkozásának, helyzetének társadalmi megítéléséről is (29. o.). A szerző arra a konklúzióra jut, hogy ennek a tevékenységnek a fogadtatása negatív, indoklásként a kereskedők idegen voltát hozza fel. Nem valószínű, hogy ez az indoklás helytálló, ugyanis hasonlóképpen vélekedtek a kalmárok ténykedéséről az ókori görögök is. Nem arról van ugyanis szó, hogy a kereskedelem a földműveléshez viszonyítva „piszkos” mesterség (30. o.), hanem arról, ami tény, hogy az ókorban, mind a görögöknél, mind a rómaiaknál a földművelés megőrzött egyfajta „aristok-

ratikus” értékrendet. „Előkelő” megélhetési formát jelentett, ha valakinek saját földje volt, így nem volt másokra sem ráutalva, sem kiszolgáltatva. Homéros az *Odysszeia* phaiák jelenetében negatív véleményt fogalmaz meg a kereskedőkről,³ úgyszintén Hésiodos, a boiótiai parasztköltő, aki kétféle típust említ. Az egyik a „tengerjáró” kereskedő, aki kis hajójával bejárja a tengert, és elcseréli az éppen felesleges áruját, a másik változatot úgy nevezi, hogy „kereskedés”, és foglalkozás értelemben beszél róla. Így ír: „Könnyelmű lelked, ha a kalmárság felé hajlik / Éhségtől, nyomorúságtól szabadulni akarva”⁴ – tehát végső szükségben megoldásnak tartja, és mint ilyen a szegényeknek ajánlja, de nem tekinti foglalkozásnak (Kr. e. a 7. században, éppen a nagy görög gyarmatosítás idején). „A tenger vad” – véli a költő – „nhezzen kerülöd ki a bajt, mégis nekivágnak / dőrc reménnyel a tengeri útnak a balga halandók / mert szeretik mind a lelküknél is jobban a kincset”. Ugyancsak a földművesek pártján áll a konzervatív beállítottságú Cato: „Néha előnyösebb volna kereskedés útján vagyont szerezni, hacsak annyi veszéllyel nem járna, és ugyanúgy uzsorászkodni is, ha ez valamennyire is tisztességes volna. Elődeink azt tartották, s törvényekben úgy rögzítették, hogy a tolvajt kétszeres, az uzsorást négyszeres bírsággal kell sújtani. Ebből meg lehet ítélni, mennyivel rosszabb polgárnak tartották az uzsorást, mint a tolvajt. 2. Amikor pedig egy derék embert dicsértek, így dicsérték: derék földműves, jó gazda. 3. Úgy tartották, hogy ez a legnagyobb dicséret annak, akit dicsértek. A kereskedőt szorgalmasnak és a vagyonszerezésben serénynek tartom ugyan, de az – mint már említettem – veszélyes és kockázatos. 4. Viszont a földművesek közül kerülnek ki mind a legedzettebb férfiak, mind a legkitartóbb katonák, ők a legtisztesebb, legállandóbb, a legkevésbé irigyelt foglalkozás, s a legkevésbé helytelen gondolkodásúak azok, akik ezt a foglalko-

³ Homéros: *Odysszia*. VIII. 159-164.

⁴ Hésiodos: *Munkák és napok*. Fordította: Trencsényi Waldapfel I. 646 skk.

² Cic. *De leg.* 2,59 és 1,17.

zást űzik”.⁵ Sőt, amint Gelliustól értesülünk róla, „ha valaki hagyta a földjét elvadulni, hanyagul viselte gondját, s ha nem szántotta, s nem gyomlálta, vagy aki gyümölcsét és szőlőjét elhanyagolta, az nem mentesült a büntetéstől”.⁶ (Jellemző negatív fogalomként idetartozik például a *delirium* – arra vonatkozik, aki nem tud egyenesen szántani, hanem kimegy a barázdából!)

Változik azonban a helyzet az itáliai mezőgazdasági áruterelés kibontakozásával a Kr. e. 3-2. században. Megsemmisültek a korábbi kereskedőközpontok (Karthágó, Korinthosz), Rhodosz háttérbeszorult, és nagy jelentőségre tett szert Délosz (166-tól óriási forgalmat bonyolít le: bor, olaj, gabona, keleti fűszerek, rabszolga). A dél-itáliai és campaniai görög kereskedők mellett hamarosan megjelennek a római lovagrend üzleti képviselői is. Kereskedő társaságokba (*societas*) tömörülnek, és aktívan részt vesznek a földközi-tengeri kereskedelem szervezésében és lebonyolításában. Új kereskedelmi központok jönnek létre: Alexandria, Epheszosz, Khalkisz és a legjelentősebb itáliai kikötő, Puteoli – ez ilyen formában és ilyen intenzitással új és szokatlan a hagyományokhoz erősen kötődő római társadalom számára, és nem is túlságosan szimpatikus. Ehhez az ellenszenvhez hozzájárult természetesen az is, hogy a politikai életből kiszorult lovagokat gátálatlanoknak tartották, olyanoknak, akik mindenképp itt akarják kárpótolni magukat. Később mind a görögök, mind a rómaiak kénytelenek elfogadni ennek a foglalkozásnak a létjogosultságát, és nem csupán a „*navigare necesse est*” szellemében. A már korábban is meglévő kereskedelmi kapcsolatok a *Pax Augusta* beköszöntével rendszeressé váltak a Római Birodalom és a Távol-Kelet államai között. A kereskedelmi vállalkozók a római légiónak rendszeres kísérei, sőt olykor előtűnik járnak. Számos tartományi város nőtt ki a légiónak kísérő keres-

kedők telepceiből. Augustus nem korlátozta a kereskedők tevékenységét – ennek köszönhetően azok igen busás haszonra tettek szert. Aligha lehet véletlen, hogy néhány tartományi felkelés a római kereskedők legvilkolásával vette kezdetét, például Pannónia Kr. u. 6., treverusok Kr. u. 26., vagy Britannia, Londinium Kr. u. 61.

A monográfia részletesen foglalkozik a hajófuvarozás jogi vonatkozásaival, amely meglehetősen bonyolult kérdéskör, mivel számos érintettje van, ti. a „vállalkozók”. Kitér a hajózási felelősségre, amelynek jogi biztosítéka végső soron a praetor. Modernkori párhuzamokkal hasonlítja össze a szerző ezt is, csakúgy mint a hajóskölcsönt, azonban óvatosnak kell lenni, minthogy az analógiák általában sántítanak. Az kétségtelen, hogy az ókori római jogban számos modern jogi ügylet csírája fellelhető, de a viszonyok egészen mások. Hadd említsem meg például a kölcsönfelvétel garanciáit – amíg jelenleg a bankoknak számos eszköz áll rendelkezésre annak érdekében, hogy a kihelyezett kölcsönöket visszakapják, tartozásaikat behajtsák, addig az ókorban igen szerények a lehetőségeik. A kölcsön megtérülése bizonytalan, ugyanis a hitelezők mögött nem áll az állam vagy egyéb garanciák. A bankként is funkcionáló déloszi Apollón szentélyből például azért adtak csupán kis összegű hiteleket, és csak olyan területeknek, ahol tisztelték Apollónt, mert ennek alapján remélték a kölcsönök visszafizetését. Még sokkal bizonytalanabb a hitelek sorsa a hajósoknak adott kölcsön esetében.

A rómaiak sohasem restelltek idegenektől tanulni vagy átvenni valami olyat, ami a hazai, római viszonyoknak is megfelelt. Így tekintettel voltak a fellelhető és használható párhuzamokra a XII táblás törvény összcállításánál, a bankügyletek esetében is, ahol elsősorban a görög minták átvétele igazolható. Kétségtelenül átvették a tengeri kereskedelemben vezető szerepet játszó Rhodosz által kidolgozott tengeri kódexet, amit később a saját törvényeik sorába illesztettek. Minthogy a törvényalkotás mindig a gyakorlatot követi, csakis azokat vették át, amelyek a római viszonyok között is megfelelőek voltak.

⁵ Cato: A földművelésről. Előszó. Fordította: Kun József. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 87.

⁶ Aulus Gellius: Attikai éjszakák: 4, 12, 2-3. Fordította: Hoffmann Zsuzsanna.

Földi kötetének egyik legelnagyoltabb fejezete a pénzforgalom és a banki tevékenység vizsgálata, ahol bizonyos *terminus technicusok* is vitásak. A trapezita elnevezést valóban a görögöktől vették át, mivel ott működtek ezek korábban. A dél-itáliai görög városok, korábban adtak ki vert pénzérmét, mint Róma, az anyaország már a 7. században. A vert ezüstérme bevezetését Itáliában a dél-itáliai terjeszkedés, a Pyrrhosz elleni háborúk utáni időkre datáljuk. Ezt megelőzően is használtak értékmérésre ezüstöt, de nem vert érme formájában, miéért volna feltűnő az *argentarius* elnevezés (226. o.). A térség görög városai azonban: Tarentum, Metapontum és a többi szicíliai görög polisz a 6. század közepétől, Kymé 500 körül, Neapolis 450-től vernek pénzt. Karthago Szicília területén már az 5. század végén, Afrikában 350-től bocsát ki pénzt. Rómában a 3. század elejétől vernek pénzt, ha elfogadjuk az idősebb Plinius adatát.⁷ Ebben a kérdésben is nagyon fontos lenne a történeti háttér figyelembevétele.

A kötetet lezáró irodalomjegyzék túlságosan is bőséges, ahogyan a különböző forrásrészletek idézése is. Az utóbbiak esetében hiányolható a latinul idézett jogi szövegek interpretálása, ugyanis a kommentár attól függ, hogy a szerző maga hogyan értelmezi az esetenként nem is olyan egyértelmű paragrafust. A számos idegen nyelvű részlet mellett nehezen érthető és olvasható maga a szöveg, amely túlzottan „szakmai” nyelven, sok idegen kifejezéssel íródott, és nagyban hagyatkozik az olvasóközönség klasszikus nyelvismeretére (latin, görög), így módon azt kell feltételeznünk, hogy a monográfia a szorosán vett szakmának készült.

Hoffmann Zsuzsanna

⁷ Plin. *Nat. hist.* 3344, ezt a datálást nem mindenki fogadja el, viszont a *terminus ante quem*, hogy a szicíliai Morgantina mellett folytatott ásatások során a 3. század végénél nem régebbi rétegből kerültek elő *denariusok*.